

regulars, fins que Climent VIII en decretà la secularització, en 1592. Hi romaní després solament lo pavorde, qui exercia la seva auctoritat en les parroquies de Mur, Guardia, Meull, Morò, Aisina, Estorm, Puigcerçòs, priorat de Sancta Llúcia y en la parroquia de Soliva d'Aragó. Després de la secularització continuà essent *nullius* diocesis, ab territori separat *nec intra fines* de tot bisbat, immediatament subjecte en cap y membres a la Iglesia Romana.

Acabarem indicant que desde son començament fôu casa fortificada, rodejada d'un mur, ab porta protegida per garites y la baharda. La iglesia romànica és de dos naus desiguals: una de 4'76 metres d'amplaria y 9'10 d'altura, y l'altre de 3'58 d'ample y de assats menor alçada. La llargada total del temple, quasi igual per abdues naus, és de 22'72 metres. Lo claustre cuadrangular té corredors de desigual amplaria, dos de 4 metres y dos de 2'40. La planta total del dit claustre mideix 14'70 per 10'40 metres, comptant nou columnes en cada un dels costats, que porten capitells ab forma de piràmides truncades invertides.

Lo Monastir de Mur no fôu cremat durant la revolta de 1835. Acabada la guerra civil un carlista anomenat Joseph Utrillo se féu capellà y adquirí, a nom de son germà, aquell antich cenobi, hón s'establí ab l'intent de posarhi un centre de missioners. Mort dit sacerdot, han continuat en mans dels hereus del seu germà molts pergamins procehents del arxiu de Mur.

JOAQUÍM MIRET Y SANS

NOTES DOTZECENTISTES D'AUSONA

(Acabament)

LOS CASTELLS

Lo Vegueriu d'Ausona. — Al crearse lo vegueriu d'Ausona, s'ajuntaren los seus limits als del antich comtat, que, segons text del 1108, anava del coll de Spina al comtat de Gerona, çò és, fins al Pla de les Arenes a Sant Hilari Ça-calm, segons se diu en 1260 (385). Creyem que los limits del Comtat foren los tradicionals de la Ausa ibèrica, mantenides en peu durant la època romana y conservades per la diòcesis Ausonesa, en quant als limits, però perdentse tot recort, quan los seus prelats passaren a titularse bisbès *de Vich*. La denominació comarcal rebé aytambé un colp molt greu, quan, en lo segle XV, se designà ab lo nom de *Plana de Vich* a les terres més baxes, y ab lo de *Montanyes d'Ausona*, a la serralada devallant del Montseny y que avuy se coneix per *Guillerries*.

(385) Vo. VI, 1260, XVI kalendas Januari •in comitatu ausone, videlicet a colle de arenis, usque ad collem de spina. •

Los límits del Vegueriu d'Ausona eren, en lo segle XIV, los següents: començant en lo Congost de les Codines, se'n anaven a la serra damunt Centelles, que hi queda dintre; ix al coll de la Espina, y no moventse de les serres, va al Llussanès y al gran d'Estranills. Passa per la serra cap a Melany, dextant a la part d'Ausona, a Besora, Llers y Curull. Passa al coll de Ça Cabra y al pont de Roda; parteix ab Oссор y ab Sant Hilari Ça-Calm, torna d'ací, damunt Mastanes (Mas-sanes?), y per damunt lo Brull y Tagamanent devalla al Congost.

Sense repetir aquí lo que sobre los veguers tenim dit en altre lloch d'aquest trevall (386), hi afegirèm, que, no sempre, los veguers se portaven com devien en l'exercici del càrrech. No és estrany veure expedientar a alguns veguers d'Ausona, y treurels de son vegueriu, com ho fou, en 1289, Guillèm de Calders, qui exercia son ofici en Ausona, Bages y Vallès (387).

Los castells d'Ausona. — Remota és la sua antiguitat. Ja eren en peu al temps de la conquesta romana; prosseguiren una vida esmortuïda en los primers anys del imperi; s'utilisaren al ocorre les grans invasions germàniques dels segles III al V; perderen sa importancia en la dominació visigòtica.

La irrupció sarrahina ho transformà, al surgir la necessitat de la defensa. Les roques y los cims alterosos y forts s'habilitaren per resistir al enemich. Axís en la Edat Mitjana creix la importancia del castell, pedra angular de la societat que's forma.

Dugues èpoques prou característiques presenten los castells mitjaevals de Catalunya: la primitiva, la de conquesta territorial, quan lo castell és alçat per consolidar una ocupació y servir de refugi segur als primers repobladors del Comtat de Barcelona (del segle VIII al XI), y la segona, en que trovant a dites construccions incòmodes per ésser alteroses y allunyades de la terra plana, novament s'alçaren en los poblats o en situacions menys encinglerades, prop dels conreus que'ls hi donen vida y prosperitat (segles XII al XV).

Algunes mutacions s'experimentaren en lo segle XIII en la terra d'Ausona, per haver dexat d'existir castells com los que un jorn hi hagué a Sant Pere de Casserres, a Sant Llorens del coll Ça-Meda y en algún altre cim estratègich, convertit en monastir o totalment abandonat. En cambi, d'altres n'han surgit en llocs més apacibles o de majors comoditats, com los de Bellpuig, Aguilar, etc., que no figuren en relacions anteriors al segle XII.

(386) Vegis lo present Butlletí, any X, plana 145.

(387) 1289. «G.º de curte. Noueritis nos intellexisse per multas quod G. de calderis vicarius noster. male versatus est in vicariis ausonie et de bages et de vallense propter quod nos ordinauimus quod fiat inquisitione contra eum, et quod, pendente ipsam inquisitionem, suspendatur idem G. de calders ab officium vicariarum predictarum». Acaba manant a En Cort, encargarse de dites veguerías (R. 80, fol. 52, A. C. A.)

Quins son los castells d'Ausona. — Sense apartarnos de la època que historiàm, no podèm donar una llista dels castells del Vegueriu d'Ausona, per no saber ahont anar a cercarla. Quan en l'any 1108, lo Comte de Barcelona casà a sa filla Maria Ruderich ab Bernat, comte de Besalú, li atorgà en herencia lo comtat y bisbat d'Ausona, consignantli los castells que contenia. Venien continuats: Besora, Cabrera, Curull, Doscastells, Gurb, Llussa, Malla, Merlès, Orís, Tagamanent, Taradell, Tona, Torelló, Sulterra, Vich y Voltregà (388). Emperò no crehèm completa la llista, puix nos consta la existencia d'algun altre castell, donant idea dels pochos que hi existien, si los comparèm ab lo cens de Catalunya del 1359.

Del cens de Pere III lo Cerimoniós (any 1359) ne trayèm la següent llista de castells de la *Vegueria Dosona*, ab la circumstancia de que lo Ripollès hi vé enclavat en la mateixa. Bas, Basora, den A. G. de Basora. Blancafort, del Abat de S. Joan Ces Abadeses. Brull, del Bisbe de Vich. Corull, den Malla. Duacastella, den G. Sala. Fornils, de Gilabert de Cruilles. Guardia. Gurb. Laers. Malany, de Roger de Montcada. Manleu, d'Eymerich de Sentelles. Mayà (serà Moyà). Muntanyola, del Abat del Estany. Muntet, den R. Brull. Ropit, de Gilabert de Cruilles. Savessona. Sent Fores, del Bisbe de Vich. Sentelles, d'Eymerich de Sentelles. Solterra e casa de la Ruvira, den Gurb. Taverdet, den Roger de Mayla. Teradell, den Vilademany. Torroella, del Bisbe de Vich.

Molt distanciada està aquesta llista de la anterior. Al publicar los castells que'ns han sortit en nostres notes del segle XIII, també nos allunyèm d'abdues relacions. Son, en resúm, los que's seguexen, posats per ordre alfabètic: Aguilar, Bellpuig, Besora, Brull, Cabrera, Centelles, Clarà, Curull, Ça-Meda, Ça-Vassona, Doscastells, Guardia, Gurb, Llussa, Malla, Melany, Menlleu, Orís, Quer, Rupit, Salfores, Sulterra, Tagamanent, Taradell, Taverdet, Tona, Torelló, Torroella y Voltregà. A més les roques o forces de Baborers, Buoll, Eures, Fuxenet y Sau, la bastida del Infern, y les cases d'Altarriba, Conanglell, Planeses y Rovira.

No pretenèm dirhi la derrera paraula, estant segurs de que algún castell y no poques bastides, forces y cases haurem omitits.

Castell de Tagamanent. — Estava en los límits dels comtats d'Ausona y de Barcelona (389) dalt d'un dels més estratègichs cims del

(388) Any 1108. Descriu lo comtat d'Ausona: «sicut terminatur a colle qui dicitur Spina vsque ad terminum Gerundensem Comitatus cum omnibus suis Castris ipsius Comitatus infra prefatos terminos constitutis scilicet ipsum de Tagamanent, et de Taradel, et de Solterra, et de Tonna, et de Medalla et ipsum de Vico, et de Gurb, et de Voltregan, et de Oris, et de Besaura, et de Curul, et de Torelliono, et de Cabrera, et de dua Castella, et de Luçano, et de Merles.»

(389) Aquest castell se registrà en lo llibre *Feudorum Vicariarum Cathalonie* (vol. IV, fol. 47), com de la Vegueria d'Ausona y també com de la Vegueria de Barcelona y Vallès (fol. 153). Vegis com los texts desorienten prou sovint en qüestions geogràfiques.

Montseny, damunt lo Congost de les Codines. Tenia dintre sos límits, vall Forners junt al coll de Massana (390) fita del comtat d'Ausona. Desde lo segle XI lo possehien los vescomtes de Cardona (391). En 1269, lo Rey tractà de recobrarlo, entregant al Vescomte 15,000 sous.

Castell de Clarà. — Lo castell de Clarà y lo lloch de Moyà, en lo llibre *Feudorum Vicariarum Catalonie*, fet en la primera meytat del segle XIV, regnant Anfós III, son posats dintre la Vegueria d'Ausona (v. IV. f. 60). Cal advertir que les escriptures qui tal diuben y en dit concepte hi venen registrades, pertanyen als segles XI y XII (la derrera és del 1177). Lo lloch de Moyà, en l'any 1154, fou totalment enfranquit del castell de Clarà, obtenint concessió de fires y mercat y privant que dintre sos murs hi exercissen jurisdicció los castlans de Clarà, y solsament los priors del Estany. Prohibí a aquests, poder imposar en cada casa de Moyà, censos majors d'un parell de capons. Lo Castell era, en 1297 y 1298, de Blanca de Calders, qui lo tenia en feu de Guilleuma de Montcada y aquesta en feu del Rey.

Castell de Centelles. — Situat en altre cim estratègich d'Ausona, tancant per lo S. la Plana, a la entrada del estret pas del Congost. La capella era dedicada a la Mare de Deu.

Son senyor, Gilabert de Centelles, en 1201, dampnificà a la parroquia de Roudors (392). Los noms de Gilabert en los homens y d'Elisendis en les dones, se troven repetits en los senyors d'aquest castell durant lo segle XIII. En 1239, Eligsendis de Centelles, mare de Bernat de Centelles, havia casat en segones nupcies ab Dalman de Castelló (393). Havent mort, en 1234, Gilabert de Centelles estant en guerra ab lo Comte d'Empories, la sua viuda Elicsendis trevallà per obtenir seguretats de que lo Comte no la dampnificaria (394).

Les actuals runes del castell de Centelles pertanyen al segle XIV y mostren lo que eren los castells de les families poderoses. Pochs fragments hi han que acusin lo segle XIII y encara aquests deuben cercarse en lo recinte sobirà, indubtablement lo més antich. Abdós re-

(390) Any 1008. Límits del alou dit Vall-forners: «orientis in ipsa guardia uel in Moro nigro et insula de Bernat; de Meridie in Aulodio de sendré de chanques; de Cirçii in ipsa Calmo; de occiduo in Collo de Massana.»

(391) Any 1137. Ramon Berenguer III donà a Bernat Amat, vescomte de Cardona y a sa muller Almòdis, tot l'honor que lo seu pare Deusdè Bernat teniu en feu del Comte de Barcelona ab los pactes y excepcions contractats: «Et pro remissione quam fecit vicecomes dicto comiti de mobili quod auus suus conuenerat ad auum vicecomitis bernat per ipsam guardam de Tamarit, encomendauit comes Bernardo vicecomiti ipsas lezdas et ipsas quintas de Tamarit, per mare et per terram, de naufragiis, de capite de hebre usque ad honorem arnaldi miroinis», etc. Abans, en lo segle XI, la Vescomtesa Guisla y son fill Ramon consten senyors de Tagamanent.

(392) Pergami 1229 del Arx. Catedral de Vich.

(393) Vo. II. 1239: «Ego donna Eligsendis de scintillis et filius meus Bernardus de scintillis et ego Dalmacius de castillione maritus dicte Eligsendis...»

(394) Rég. 89, f. 64, A. C. A.

cintes se comunicaven per una escala que passava pel interior d'una torra, y perdut lo primer, podien defensarse en lo segón.

Castell del Brull. — Lo tenia en 1265, per lo Vescomté de Cardona Ramon, son parent Berenguer de Cardona. Ramon lo vengué al Bisbe de Vich. En 1271, lo Prèlat comprà la castlania de Na Eliesendis de Vilagelans, de Berenguer des Vilar son marít y de Pere de Malla son fill. No's mogué de poder del Bisbe. De son terme era la vila de Seva.

Castell d'Aguilar. — Un document del 1259 consigna conjunctament als castells del Brull y d'Aguilar, com si estiguessin immediats (395). Aixís era, puix aquest segón se trobava en situació poch estratègica, en la plana ausonesa, damunt del coll d'Aygues partides. En 1291, Pere de Meytat prestà homenatge al Rey per lo castell d'Aguilar; en 1356 l'obtingué Bernat de Cabrera comte d'Ausona y en 1378 se diu estar enclós en la Sotsvegueria de Moyà.

Castell de Tona. — Situat en un puig junt a la iglesia vella, dominava tot lo S. de la plana ausonesa. Era propietat de la casa de Montcada, de qui lo tenien altres feudataris. Hi possehí drets feudals en 1231, çò és, lo del redelme, Ramon de Font, per comprar als Montcada, per 1,200 sous, los explets, exides y censos de Tona (396). En lo segle XIII no sufri cambi de propietari (397).

Castell de Malla. — S'alça en un dels puigs del mitj de la plana ausonesa, en l'actual coll de Malla, dominant lo camí que surt de Vich vers lo Congost de les Codines. En lo segle XI rebé los noms d'*Orsalitano* y de *Medallota* (398) essent sa forma llatinisada *Medalla*. La vescomtesa Adalez, en 1045, lo donà al monastir de Ripoll y a la Seu de Vich; y en 1068, lo Comte de Barcelona l'adquirí de abdues entitats eclesiàstiques (399). Durant lo segle XIII passà a la casa de Montcada,

(395) Vo. VI, 1259, XI kalendas Madii.

(396) Vo. I, 1231 (Juny): «Philipus de mayolis et B. de bosco et B. barutinus ex parte domine comitisse et gasto eius filio et C. de montecatano procuratoris dicte comitisse et gasto eius filio, vendimus tibi R. de fonte, omnia expleta, exitus et census totius ipsius castri de tona exceptis placitis et peruentibus in quibus tu habeas retrodecimum, ab isto festo Sancti johannis iunii usque in alio festo se in capite anni per MCC solidos de duplo quos tu paces in primo festo pasce apud barchinonam fratribus sanctarum cruce nobis presentibus vel uno tantum...»

(397) 1289: «Fuit scriptum berengarium de Oris procuratorem nobilis viri Gastonis vicecomitis bearnensis quod faciat operari castrum de tona ne possit inde venire malum terre regis vel occupari ab inimicis eo quare non est operatum: mandat dominus Rex Marcho de Sancta Eugenia quod operet dictum castrum vel faciat operari: alius mandat G^o de Calderis vicario barchinone quod recipiat et empar t de redditibus predicti castri tantum quantum sufficiat ad opus dicti castri. Datum barchinone IIII idus Septembris». (R. 80, f. 52, A. C. A.)

(398) A. 1045. Lo castell *Ursalitano* o de *Medallota*, que estava *prope ipso Prato*, afrontava: «de orientis in via; et de Meridie in ipso Prado; et de occiduo et de circio in terra de Trauertario». (*Lib. Feudorum Vicariarum Cathal.*, v. IV, f. 53, A. C. A.)

(399) A. 1068. Al comprar lo Comte de Barcelona, lo castell de Malla, se diu trovarse: «castri de Medalia siti in Ausone comitatu, non longe a villa vici, in loco qui dicitur *ursalo*. Affrontant a parte orientis in puio vel loco qui dicitur *Guardiola* siue ad podio vocato de valamor: de meridie in loco vocato *paracols* siue in *prato* Gerarde; de occiduo in monte

trovantlo en mans de Na Guilleuma de Montcada al finir dit segle y començar lo XIV.

Los cavallers de Malla sempre famosos en la terra d'Ausona, foren al començament, castlans del propi castell. Consignèm a Arnau de Malla (1198); Ramon de Malla fill de Guilleuma y que tingué en 1203 la batllia de Santa Eulalia de Riuprimer (1203-1224); Guillèm de Malla (1210); Bernat de Malla qui pretenia lo castell de Torroella (1233), etc.

Castell de Torroella. — Estava en la parroquia de Santa Eularia de Riurmerder o Riuprimer y Sant Martí de Salfores (400). En 1203 Guillèm Bernat de Manlleu ne prestà jurament y homenatge al Bisbe de Vich. Lo plet que menava en 1233 Bernat de Malla ab la Seu de Vich sobre la jurisdicció del Castell, s'acabà en 1236, adjudicantse a aquesta Seu, per testament de Bernat de Malla (401). S'ha de procurar no confondre lo present castell de Torroella ab altre del propi nom, situat en los límits dels de Llussà y del Quer (402).

Castell de Salfores. — Apar diferent del de Torroella en dos testaments de cavallers dits *Salfores*, que serien castlans. En 1250 és, aquest, legat per Pons de Salfores a son germà B. de Salfores (403) y en 1262 B. de Salfores lo dexà a son germà Arnau (404).

Castell de Llussà. — Situat a un dels confins de la terra d'Ausona, ell ha donat nom a la comarca del *Llussanès*. Ne queden encara la capella romànica molt primparada, algunes parets ostentant un finestral bilobulat y una cambra soterrada ab indicis de volta. Los seus límits, segons document del 1252, eren: los termes de Ça Portella, de Ça Guardia de Ripoll, d'Olost, Gurb, Avinyó, Dos-castells y Orís.

Lo castell de Llussà, en tots los actes públichs dels segles XII y XIII, homenatges, donacions, reconexements, etc., anà junt ab lo de Merlès (405), pertanyents a un sol propietari. Axis, en 1180, fôu fallada la controversia entre lo Rey y Pere de Llussà, adjudicantse al Monarca en propi alou, abdós castells, de Llussà y de Merlès, que tin-

oriolo; de aquilone villaro de Paulo uel in prato qui dicitur Narbonensem et vadit usque subtus Salliforas. (*L. Feud. Vicar. Cat. v. IV, f. 56, A. C. A.*)

(400) Vo. IV, 1233, XV kalendas Novembris.

Vo. V, 1257, VIII kalendas Junii. Una terra «sub dominio castri de turricella habeo in parrochia sancte eulalie de riuo primo in loco nominato bramdasens.»

(401) Moncada. *Episcopologio de Vich*, vol. I, ps. 584, 586, 595.

(402) Diu Casades existí en lo Llussanès «tres castells posats de manera que's vigilaven mutuament: lo de Lluçà, lo de Torruella y finalment lo del Querch (sic), com una línia de fortificació», etc. «En lo segle XI existía en lo mateix indret ahont s'alça lo casal (del Grau) lo castell de Torruella, que havèm vist més amunt fôu dexat al Capítol ausonench per son prelat Berenguer Sentofret de Lluçanès» (any 1099). (P. Casades. *Lo Llussanès*, a. 1897, ps. 155 y 156).

(403) Vo. III, 1250, II kalendas Novembris.

(404) 1262, VIII kalendas de Desembre. Manà B. de Salfores que l'enterressin al monastir de Santa María del Estany. (Doc. 1728 de Jaume I, A. C. A.)

(405) Entre abdós castells, en lo rieral d'enfront Sant Martí de Merlès hi ha la antiquíssima divisoria dels comtats de Besalú y d'Ausona y també dels actuals bisbats de Vich y de Solsona. Allí comença lo Bergadà.

dria en feu Pere de Llussa. S'aclarí dita sentència, en 1198, manifestantse que la força o castell del Quer, inclosa en lo terme de Llussa, era de son senyor Pere en alou propi.

En 1252, Ramon de Lluçà donà a Jaume I les postats dels castells de Llussa; Merlès y Quer, y lo Rey li concedí algunes exccempcions (406). Ramon, de son matrimoni ab Sibilia, tingué a Timbors, a qui casà en 1257, assegurantli 500 aureos en los castells de Blancafort y de Domerola (407).

En 1265, lo Bisbe d'Ausona se presenta com senyor de Llussa, exigint lo vassallatge a Bernat de Portella y Elissendis, que lo possehien en feu de la Mitra. Bernat no vol reconèixer aquesta subgecció, essent excomunicat y vivint 15 anys allunyat del gremi de la Iglesia. Essent inútils tots los esforços practicats per lo Prelat, en 1278 determinà excomunicarlo d'una manera solempnial, rellevant a totbòm de qualsevulla obligació, feudal o personal, que tingués ab Bernat. Ningú s'atreví a portarli les lletres del Bisbe per menaçar ab que'l faria despenyar de les roques més properes. Per tant, se publicaren en la Seu y en lo Mercadal de Vich (408).

En lo març de 1279, Pere II determinà posar siti al castell de Llussa, sense que conegàm la causa de la desavenencia. Escrigué als homens de Vich, Ripoll y Camprodón, perque ajudessin a Guillèm de Moliner a expugnar lo dit castell (409). Qui més servey li prestà en aquesta campanya, sens dubte fôu En Pere Pons de Cervera (410).

En 1290, mort Bernat, lo seu fill Bernat Guillèm de Portella, seguí no volent prestar jurament de fidelitat al Bisbe, fins al any 1299 en que se li reconegué feudatari per tot lo que de la Mitra possehía.

(406) 1252. Pridie kalendas Augusti. D'aquesta escriptura sols és interessant conèixer íntegrament lo seu final: «Et est sciendum quod termini de luçano sunt et proceduntur de luçano usque ad terminum de Ça Portella qui diuiditur cum termino de luçano et usque ad terminum Castri de Ça Guardia de Ripol qui diuiditur cum termino de luçano et usque ad terminos de Olost et de Gürb-et de Auinione et de duo Castella et de Oris qui diuiditur cum termino de luçano. Diffinimus etiam uobis et omnibus hominibus uestris et Miró de luçano fratri vestro et omnibus hominibus suis et Raimundo de Ça Guardia et omnibus hominibus suis, omnes querimonias quas a uobis uel ab ñis habemus uel habere possemus racione Castri de luçano uel alioquoquo modo usque in hodiernum diem. Prómittimus etiam uobis quod aliquem uel aliquos homines pagesios infra predictos terminos Castri de luçano habitantes uel habitaturos, non recipiemus sub nostro speciali guidatice, nisi generaliter, sicut alios homines terre nostre.» (Doc. 1303 de Jaume I, A. C. A.)

407) Vo. V, 1257, II Idus Aprilis.

(408) L. Moncada. *Episcopologio de Vich*, vol. II.

(409) 1278: «Fuit missa littera hominibus vici quod visis litteris, irent ad expugnationem et obsidionem Castri de luçano quod dominus Rex expugnare et capere mandavit et quod in predictis darentur consilium, auxilium et assensum G.º de molinerii Tenenti locum procuratoris Catalonie. IIII nonas Martii Anno predicto.—Item similis hominibus Blaiquilli.—Item similis hominibus Campi Rotundi.» (Reg. 41, f. 48, A. C. A.)

(410) 1279 (kalendas de juny): «Mosse Rauaya quod soluat Nobili Foncio de Ceruaria Quisque mille solidos barchinonenses quod eis dare concessimus pro seruicio et expensis quod et quas fecit in obsidione de Luçano et litteris solutis recuperet hunc albaranum.» (Reg. 46, f. 8, A. C. A.)

Castell des Quer. — Se trobava en la part Occidental d'Ausona, immediat als Castells d'Orís y de Llussà. Hi havia al Orient d'Ausona un altre Quer, immediat al Castell de Bell-puig, d'hont devallava Bort des Quer del any 1184 (411). En los termes del castell del Quer existí la casa de la Cirera.

Encare que enclós, antigament, dintre los extensos limits del castell de Llussà, lo del Quer havèm vist era tingut en propi alou per los seus senyors. Diferentes vegades se disgregà del de Llussà. En 1170, de Guillelm de Llussà passà a Gombau de Besora, y en 1176 a son germà Bernat, qui reconegué com propries del bisbe de Vich la meytat de les rendes del castell del Quer (412).

Pere de Llussà possehia los dos castells de Llussà y del Quer, y al morir llegà lo primer a son fill Ramon y lo segón a Mir de Llussà (1242) (413). En 1267, Pere d'Oló (seria castlà?) feu donació dels castells d'Oló, Aguiló, del Quer y de sos drets al de Llussà (414). Vuyt anys més tart, Pere d'Oló en son testament llegava a la capella de Santa Llucia del Quer, per ell edificada, tota la tasca del pa y del vi (415). De la capella, ne pren nom la serra ahont ella estigué alçada, junt al castell del Quer, y ha arriuat a fer perdre lo d'aquest castell.

Castell d'Orís. — Ventatjosament situat damunt d'un puig alterós quasi circular, en les montanyes que tanquen la Plana per la part Occidental. Des d'allí se veuen tots los cims del Ripollès y d'Ausona, prò restant tancada la vista per la part del Llussanès per la serra de Santa Llucia y puig de Sant Salvador, ahont hi han les velles runes d'una iglesia suposada del templers. Pertanyé a la casa dels Montcada, la que hi tenia altres feudataris. Guillelm de Montcada l'entregà a Ramon de Manlleu per durant la sua vida: en 1233 la comtesa Garsendis feu nous tractes ab Ramon de Manlleu, donantli 300 sous anyals y recobrant les rendes d'Orís (416).

En 1241, Bernat de Malla, castlà d'Orís, freturós de diner, lo venqué per durant cert termini a Perpinyà de Mambla; aquest, a son lloch, l'entregà a B. de Sederra (417). Les moltes escriptures en que figura

(411) Document 381 d'Anfós I (A. C. A.)

(412) F. Carreras y Candi. *Petit aplech de monografies històriques*, p. 36.

(413) Doc. 896 de Jaume I (A. C. A.)

(414) Doc. 1900 de Jaume I (A. C. A.)

(415) 1297. Testament de Pere d'Oló «Item dimitto capelle sancte Lucie des quer, quem edificavi ibi, totam taschum panis et vini.» (Document 954 de Jaume II, A. C. A.)

(416) Vo. I, 1233, III Idus Junii. En lo contracte per virtut del qual recobrà Garsendis les rendes del seu castell d'Orís, se diu: «pro illo castro de oris quod bone memorie G. de montecathano maritus noster tibi dedit in vita tua. Tali pacto ut tu accipias nostram partem expletorum et peruentuum ac reddituum singulis annis, secundum quod de dicto castro exierunt, et fiat computatio ipsorum reddituum, sed quod ualebant in ipso tempore in quo tu accipies: et si aliquid superauerit de redditibus ipsius castri, receptis a te plus dictis trescentis solidis, prout superius dictum est, sit nostrum.»

(417) Vo. II o III, 1241, III Idus Martii: «Perpinianus de mambla bona et libera voluntate cum hec publice instrumento trado et comando tibi B. de sederra a festo sancti johannis

Perpinyà de Mambra, lo presenten com persona adinerada de Vich y dedicada a operacions financieres. En 1293 Arnau d'Orís hi feu importants obres, contribuïnthi esplendidament sos senyors, l'infant Pere d'Aragó y Guilleuma de Montcada (418). La construcció del segle XIII se distingeix fàcilment d'altres reparacions modernes durant les guerres civils del segle XIX, per les filades de pedra blavenca, molt regulars, d'un palmi aproximadament de latitut, y total carencia de fragments de ceràmica en los junts. La pedra, de pèssima qualitat, apar desgastada. Interiorment hi anotarem una cisterna oberta en la roca viva y una llarga habitació sense obertures (419).

Castell de Torelló. — Estava en un puig o turó immediat a Sant Vicents, qual *turrell* o *torelló* li donà nom, conexasse la terra plana per vall *Lauriana* avuy *Lluriana*. Li diuhen Castell del *Vilar*. Sa situació era un tant al N. de Vich. Lo terme l'atravessa lo riu Gès que allí s'ajunta ab lo Ter. Del castell se'n conservà una torra y unes quantes parets prop la parroquia de Sant Vicents de Torelló. Pertanyia als dominis de la casa de Montcada a Vich, la que may se'n despreguè. Era de son terme la casa de Conanglell.

Casa de Conanglell. — Estava dintre los termes del castell de Torelló. Com a casa forta, bregà per disgregarse d'aquest, al començar lo segle XV. Los seus propietaris la tingueren en feu de la casa de Montcada, senyora de Torelló. En 1216, Saurina aportà en dot la casa de Conanglell a son marit Bernat de Manlleu (420). Es interessant lo cambi de lloch de la casa de Conanglell, atorgat a Saurina per Garsendis de Montcada y son fill Gastó de Bearn, en 1233. Se li permet que la puga mudar allí ahont vulga, dintre de les sues fitès o termes y li fa prestar nou jurament de fidelitat ab promesa de fernhi entrega, dintre 30 dies que se li fassa requeriment (421).

baptiste mensis junii proxime venturo usque ad II annos in eodem festo plenarie completos Totum castrum de oris sicut illud melius emi, usque ad illud tempus, a Bernardo de medalia Tali pacto quod usque ad predictum terminum congreges et.... per me et ad opus mei omnes exitos dicti castri bene et fideliter et illud castrum bene et fideliter custodias uel custoderi facias sine omni mea meorumque missione et etiam aportes uel aportare facias ad me Intus in uillam vici sine omni mea missione omnes exitus et redditus dicti castri et saluo prius mihi et leuato toto meo cabali habeas de toto lucro dictorum exituum medietatem et ego et quos uelim totam aliam medietatem. Propterea d. propter omnia et sine mihi et cui uelim fideliter respondeas ex toto bonus fidelis et legalis in omnibus dicto et facto, et lucro mercatali habeas medietatem dictorum exituum. Et ego dictus B. de sederra bona fide et sine omni enganno ac prefatam et srecialem stipulacionem in presenti promito et conuenio tibi dicto Perpiniano et cui uelis ac tuis omnia presente et semper attendere plenarie et complete in omnibus sine fraude aliqua, atque dolo et etiam juro.

(418) Reg. 89, fol. 12, A. C. A.

(419) Fins l'any 1850 l'habitaren masovers, los qui avuy conreuhen les terres vehines.

(420) Document 64 de Jaume I (A. C. A.)

(421) Vo. I, 1233, III nonas Julii: •Domna G. per me et per Gastó laudamus et auctorizamus vobis Saurina et nestrís ipsa conuenientia que facta fuit condan inter dominum de montecatano et dominum de conanglello vel de frexenet de ipso honore uel domo de conanglello etc. Item concedimus uobis quod possitis mutare domum de conanglello in quo loco

Castell de Voltregà. — Una de les poques noves sues en lo segle XII, és lo jurament de fidelitat prestat al Comte de Barcelona per lo noble En Berenguer fill de Teresa, qui per ell tenia los castells de Voltregà, Gurb, Orís, Sulterra, Oló, Avinyó, Sallent, Fontrubia, y part del Castell Nou de Barcelona (any 1121). Al finar lo segle XIII o començaments del XIV, lo castell de Voltregà y los llochs de Sant Hipòlit, Sau y Taverdet, eren de Sibilia de Saga.

Castell de Gurb. — Estava en un dels cims majors y més propers a Vich, ahont avuy sols s'hi veuhen fragments de muralles, fetes de pedra ben tallada. La Mitra de Vich hi tenia molts feus, per hu dels que li prestà vassallatge lo rey Jaume I, en 1241. En 1247, logrà comprarlo del seu senyor Berenguer de Queralt. Lo Rey lo volgué; y en 1248 li siguié venut per lo Prelat, obtenintne bones compensacions: Fón en avant de la Corona, y lo Veguer Royal de Vich s'intitulà també *batlle de Gurb*.

La familia Gurb, prou famosa en Ausona, prengué nom del castell del qui n'eren senzills castlans. Tingueren son solar en la *casa de Montral*. També possehien lo *puig de Granollers* (422). Jaume I donà a Guilleuma de Cabrera per durant la sua vida, lo càstell y vila de Gurb, rendes reyalys y drets a Vich y altres drets a Barcelona, en cambi dels castells y viles de Terrasa y Eraprunya que d'ella havia rebut (423). Qual donació confirmà, en 1274, l'infant primogènit Pere.

Lo Bisbe d'Ausona exigia als homes de Gurb que morien sense fills o ab intèstat (424), la tercera part de la sua herència, a pretext dels drets feudals d'exorquia y d'intestia. Mes lo Rey no ho consentí, puix redundava en disminució del seu domini y jurisdicció, y en 1278 l'n prohibí al Prelat cobrarlos.

Castell de Taradell. — Estava prop la serra del Bou, que tanca la Plana de Vich per la part Oriental. Ses runes son conegudes per «castell de Cal Boix». Si be lo turó era assequible de per tots cantons, no axís lo castell, per estar damunt d'una roca, extraordinariament baumada per tres de sos costats. Conserva lo portal vers Orient y parets de quasi totes ses muralles, ab llargues sageteres, marcant un perimetre poch extens. En lo segle XI figurà entre les possessions de la casa

nelitis infra fictariis eiusdem loci in hunc videlicet modum, quod vos et uestri, quod de illa domo quam ibi contrueris de nouo, ualetis nobis et successoribus, fideliter, contra cunctos homines et feminas, et non exeant nullum malum vobis et nostris hominibus quod si forsant acciderit infra triginta dies ex quo a nobis fueritis uel nostris fueritis requisiti, emendetis et restituetis: et nos Saurina, per nos et per successores, promittimus vobis quod in dicta domo aliquod malum non faciamus, nec consilio, uel auxilio nostro fieri faciamus.

(422) Vo. II, 1239. Establiment de terres en lo *podio de granoplariis* per Bernat de Gurb y sa muller Millia.

(423) R. 37, f. 79, A. C. A.

(424) R. 41. f. 44, A. C. A.

de Cervelló (425). En 1211 Guerau Alamany de Cervelló donà al monastir de Santes Creus sos drets en aquest castell (426).

En lo segle XIII los Vilademany, senyors del castell de Farners, se presenten senyors de Taradell comprovant ho Arnau de Vilademany, casat ab Fina o Fineta (1256-1265) (427); la propria familia seguí tenintlo al entrar lo segle XIV, en que estigué en desavenencies ab Na Guilleuma de Montcada; a prechs del Vescomte de Cardona, en 1302, Jaume II feu retornar dit castell a Berenguer de Vilademany (428).

Castlans de Taradell foren en lo segle XII, los cavallers d'aquest mateix nom. Pere Ramon de Taradell, de qui nasqueren Berenguer y Guilleum; lo primer en 1168 casat ab Tubnes y tenia una filla del propi nom que la mare; y lo segon era Canonge de la Seu de Vich (429). En lo segle XIII foren castlans B. de Balenyà qui en 1240 lo tenia per R. de Llussà, aximateix castlà y lo llegà a P. de Vilagelans (430).

Castell o força d'Eures. — Comença essent part integrant del castell de Taradell, del que'n seria una avançada torra. Prò la circumstancia de passar a mans de la mitra de Vich per virtut del testament del comte Ramon Borrell (1017) cumplimentat en 1034, li donà en 1148 certa hegemonia, com ho mostra lo conveni entre los germans Guilleum y Pere d'Eures, castlans del castell d'Eures, y lo bisbe Pere de Redorta son senyor. Dit conveni manifesta que possehiràn lo castell contra tothom, a excepció del senyor de Taradell. Després de Guilleum d'Eures (1165-1172), se trova aquest castell en mans dels Santa Eugenia. Berenguer de Santa Eugenia estava ab lo Rey a Barbastro y Lleyda (Nov. 1192); construí en lo monestir del Estany un altar a Sant Miquel y Sant Agustí (1200); tingué lo delme de la brema que's cullia a Santa Eugenia de Berga y donà la comanda del castell de Vich a Ramon de Salfore's (1238) (431). Lo temps consolidaria la segregació de

(425) Guerau Alamany de Cervelló, fill de Guerau Alamany y de Poncia, prestà homenatge al comte de Barcelona Ramon fill de Mahaltis, per los castells de Taradell, Cervelló, Montagut, Pinyana, Montfalcó, Vilademager, Miralles, Querol, Santa Perpetua y Montclar (*Llibre Gran dels Feus*, foli 807, A. C. A.)

(426) Fr. M. Ribera. *Genealogia de la familia Cervellón*, pl. 197.

(427) Vo. IV del Arx. Curia Fumada, any 1256. Doc. 1823 de Jaume I, any 1265, A. C. A.

(428) A. 1302. «Nobili et dilecto Raimundo Fulconis vicecomiti Cardone etc. Receptis litteris vestris nobis noviter destinatis super facto Castrí de Taradell, et intellectis his quod nobis in ipsis litteris intimastis, vobis respondendo significamus Quod nos mandamus per alias litteras nostras Simoni de bello loco vicario Ansonie et Bagiarum, Quod Castrum predictum faciat restitui berengurio de vilademany, vel cui voluerit loco sui. Scribimus etiam Nobili dompne Guillelme de monte catheno quem ipsum Castrum dicitur detinere, quod ipsum dicto berengurio, restituat et absolvat, ut in litteris quas eidem mitimus, videbitis continere. Datum Jace III idus Junii anno predicto.»

(429) Montcada. *Episcopologio de Vich*, vol. I, p. 484.

(430) Vo. III, 1240, VII idus Augusti. B. de Balenyà, llegà a P. de Vilagelans, entre molts altres castells, «et castrum de taradello quem teneo per R. de Luciano cum omnibus militibus hominibus et feminis alodis et feudis et pertinenciis et suis iuribus vniuersis.»

(431) Doc. 640 d'Anfós I, 106 de Pere I y 723 de Jaume I (A. C. A.)

la força o castell d'Eures, de Taradell, puix en lo segle XIII la força o torra d'Eures (per altre nom dita Sala-d'-Eures), en 1280 era d'En Berenguer de Santa Eugenia. Avuy la torra és un dels més interessants monuments mitjaevals de Vich, conservantse quasi íntegra, en lo terme parroquial de Santa Eugenia de Berga (432).

Castell de Bellpuig. — Estava al cim d'un petit turó, al E. de Vich, ben situat al extrém de la serra de Puiglagulla y a un tir de pistola del poble de Sant Julià de Vilatorra, hont encara hi han parets, una habitació y fonda vall que l'ailla de la serra. Es de moderna formació, puix son terme, en les segles X y XI, estava dintre los límits del anti-quíssim castell de Sant Llorens, construït en la serralada que divideix la actual Plana de Vich, de les Guilleríes. En una monografia exposarem que no té un origen més llunyà del segle XII (433).

Aquest y lo castell Ça Meda se formaren de la desaparició del castell de Sant Llorens, quins termes se compartiren, restant ab límits més restrets. Senyors de Bellpuig se'rs presenten Bertràn de Bellpuig, casat ab Berenguera (1216-1242); Berenguer de Bellpuig, fill del anterior, casat ab Elicsendis (1231-1239), y Berenguer y Pere, fills del según matrimoni, y nets de Bertràn (1239) (434). Desapareguda la família Bellpuig en 1316, lo castell va a parar a Elicsenda de Centelles.

Casa d'Altarriba. — Fón de les més importants d'Ausona. Ja en lo segle XIII tingué lo calificatiu de *domus*. Estava situada en los termes del castell de Bellpuig, en una petita altura poch estratègica, immediata al torrent de la Noguera o del Quer, prop la iglesia de Sant Martí de Riudeperes. Foren originaris d'ella: Vermell d'Altarriba (1176); Beatriu d'Altarriba y sos dos fills Berenguer y Ferrer (1216-1232); Berenguer d'Altarriba (1247); Pons d'Altarriba (1293). La casa actual és obrada en lo segle XVI, veyentshi alguns murs del segle XIII sense cap importancia.

Castell Ça Meda. — En un petit replà de la serra Oriental d'Ausona, damunt l'antich camí, que, per Sant Feliu de Planezes, va a Sant Sadurn d'Osormort, edificaren aquest castell. En la roca ahont s'assentà, existeix rodona excavació que serví de fonament a la torra del homenatge. Pertanyé, durant tot lo segle XIII, a la Mitra de Vich. Alguns feudataris a vegades li disputaren la propietat.

A mitjans del segle XIII, se pert l'article *ça* en aquest nom; aixís figura entre les despeses del infant Pere a Vich en 1261 *duobus hominibus de la Meda*. (R. 27, f. 63.)

(432) Mossén Joseph Gudiol. *La torre de Saladeures*.

(433) F. Carreras y Candi. *Petit aplech de monografies històriques. Lo castell de Bellpuig y la casa d'Altarriba a Vilatorra* (Barcelona, 1892).

(434) Del 1232 és la darrera noya d'aquesta família ab motiu de disputarse la quinta part del delme de la parroquia de Sant Miquel de *castro adrad* B. de Bellpuig d'una part, y Guilleuma de Rocafort y son marit, Dalmau de Sant Martí, de la altre. Se decreta, que, una quarta part del delme fos den Bellpuig y la altra quarta part de Guilleuma (Vo. II.)

En 1246 prestà homenatge al Bisbe de Vich, per lo castell Çà-Meda, En Berenguer o Bernat de Queralt, qui, en cambi, recusà ferho per los castells (sic) de Sant Llorens, de Civela, d'Altarriba y de Riudeperes, situats dintre los termes del primer. La qüestió se fallà en 1247 obligant a Queralt a prestar dit homenatge.

Berenguer de Queralt donà en 1253, a son fill Galceràn, canonge de Vich, lo castell Çà Meda y montanya de Sant Llorens, ab tots sos termes, y lo Canonge, a son lloch ho cedi a la Mitra de Vich. En 1262 se fallà una controversia per arbitratge, obligant a Berenguer d'Altarriba a donar les postats de la casa d'Altarriba, per 8 dies en lloch de 10, al Bisbe de Vich, quan hi fos requerit. Pere de Malla, en 1300, possehí per lo Bisbe aquest castell.

La rodalia del castell Çà Meda, era, vers la Plana de Vich; puix per la part de les montanyes d'Ausona (actualment *Guilleries*) s'acabava prompte per haberhi la *domus* de Planezes y la parroquia de Sant Feliu de Planezes, que estaven sots domini de la casa de Cabrera. Així nos ho declara lo testament den B. de Balenyà, fill de R. de Balenyà (435), segon o tercer feudatari del castell Çà Meda, qui en 1240 lo tenia per En B. de Queralt. Y en son testament, al llegar a P. de Vilagelans tot lo castell Çà Meda, hi afegeix la casa de Planezes (*domum de Planiciis*) que tenia per lo vescomte Guerau de Cabrera. Pere de Vilagelans al morir llegà eix Castell a son fill Ramon qui lo possehia en 1253.

Casa de Planezes. — Estava construïda en un replà molt ben situat a la meytat de la altura de les montanyes qui van de Puiglagulla a Çavassona, prò en la vessant de la Riera Mayor, o Riera d'Ossormort. Sols queda de sa passada existencia la capella de Sant Feliu ab algún detall arquitectònic del segle XIII. Ja acabem de dir que pertanyé a la famosa casa de Cabrera.

Castell de Çavassona. — S'alsà en les montanyes que tanquen la plana d'Ausona per sa part Oriental. Son nom se compona del article Çà y de la paraula *Vassona*. No fòu dels castells ausonesos més antics; se formà al perdre son caràcter de castell lo monestir de Sant Pere de Casseres. En 1281 estava enclòs en l'extens patrimoni dels Vescomtes de Cardona.

Com a senyors o castlans figuren los Çavassona. En 1234 Tiborgeta de Çavassona, mare de Guillelm, casat ab Beatriu, heredaren lo cas-

(435) Vo. IV, 1240, VII Idus Augusti. Testament de B. de Balenyà, fill de R. de Balenyà y de Peregrina. Entre los molts castells legats a P. de Vilagelans hi figura «Totum castrum de ameda quod teneo per B. de Cheralto cum omnibus hominibus militibus feudis et alodis pertinentiis et suis terminis et totam staticam sicut domum de planiciis cum omnibus suis pertinentiis et teneonibus quam teneo per Geraldum de capraria et quicquid habeo. vel habere debeo in parrochiis sancti feliciis de planiciis et sancti saturnini de osor et sancti petri de castayadel et sancti Andree de baucels que omnia teneo per Geraldum de capraria.»

tell (1239-1241), de Pere y de Bernat, casat ab Guilleuma (436). En 1258, Guillelm de Çavassona, militar, seguia a Jaume I en ses campanyes (437). Ramon de Vilanova, en 1290, lo possehi dampnificant, en unió de Bernat de Castelleir, senyor de Rupit, a homes del Vallès (438).

Castell de Menlleu. — En 1081 son nom era *Mesleo* (439). Estava immediat al riu Ter, bastant al centre de la plana ausonesa. Fôu dels de la segona època y tingué poca importancia estratègica. D'ell prengueren nom Bernat de Menlleu (1207) y altres cavallers (440).

En 1251, Berenguer de Queralt y son fill Galceràn, que'l tenien en feu de Santa Maria de Ripoll, lo vengueren a Jaume I (441). Ordenà lo Rey, en 1279, a Guilabert de Centelles, entregàs lo castell de Menlleu al batlle reyal de Gurb, fins a haver aclarit sots quin feu lo poschien (442); mes seguia a ses mans en 1294 (443) y al començar lo segle XIV lo tingueren Bernat de Centelles (1307); Eymerich de Centelles (1327-1351-1387); etc.

Castell de Cabrera. — Una petita capella dedicada a la Mare de Deu de Cabrera és lo que senyala de lluny lo cim del turó ahont hi ha lo famós *grau de Cabrera*, passatge antiquíssim de la comarca ausonesa al mitjaeval Vescomtat de Bas. Ell donà nom al Vescomtat de Cabrera; que, començant en un àngul N. E. d'Ausona, s'endinsava per les serralades que atravessa lo Ter, per passar a la conca del Tordera y agafar tota la part alta del Marcsma, çò és, la que pertany al bisbat de Gerona.

Al començar lo segle XIII, lo vescomte Grau o Guerau havia adquirit del Rey «omnes paces et treugue tocius castri de Cabrera» (Vo. II). Entre lo pare y lo fill, qui també's deya Grau, regí lo

(436) Vo. II y III, diferents documents.

(437) Reg. 10, f. 72, A. C. A.

(438) «Vniuersis hominibus ausonie et de baglis. Cum nos mandauerimus, cum carta nostra, vicario ausonie et de baglis quod simul cum omnibus hominibus sue vicarie accedat ad loca de Çauassona et de Rupit et procedat contra quosdam malefactores quod ibidem tornerunt aliquas raubarías quas fecerunt. Mandamus vobis quatenus accedatis ad loca predicta, cum requisiti fueritis per vicarium supradictus; cum hoc facere debeatis per ordinationem curie Montisoni. Datum barchinone XI° kalendas Decembris.» (1290, (Reg. 8), f. 213, A. C. A.)

(439) *Liber Ant. Ecclesie Cathedralis*, vol. II, f. 56, d. 153, Arx. Cat. de Barcelona

(440) A. 1207 y 1215. Donacions als templers per part d'Arnau de Menlleu y de sa mare Agnès (Docs. 62 y 68 del Arx. Catedral de Vich).

(441) Doc. 1258 de Jaume I (A. C. A.)

(442) Registre 41, f. 60, A. C. A.

(443) A. 1294. Guilabert de Centelles reconeix los drets de Berenguer d'Orís al castell de Menlleu; «Quod ego Guislabertus de cintillis confiteor et recognosco vobis Berengario de orisio quod ratione successione parentium vestrorum, habetis ius in castro de manllevo et eius pertinentiis et iuribus quod fuit antecessorum vestrorum et per illo iurium et pro parte quam et quod ibi habetis et pro parte similiter quam ibi habet et habere debet Elichsendis filia quondam bernardi de bello podio», etc.

Vescomtat la viuda del primer, Na Marquesa (1210-1213) germana del Comte d'Urgell (444).

Poderosos senyors de la comarca, los Cabrera, durant los anys del 1239 al 1241, dispensaren la sua salvaguardia y protecció a molts vehins de Vich, percibintne d'ells petits censos, d'un parell de capons, una lliura de carn, etc. Alguns anys més tart, en 1270, se cambiaren los papers y fou Sanxa, Vescomtesa de Cabrera, qui necessità protecció d'un més poderós, posantse sots la salvaguarda del infant primogènit Pere, a fi de deslliurarse de qui no la dexava moure de Peralada ni anar a Vilademuls (445). La filla d'aquesta Vescomtesa, casà ab lo Comte d'Empories Pons Huch en 1278. En 1280, lo Comte d'Empories y sa muller Marquesa, foren requerits per lo Rey, a entregarli les postats del castell de Cabrera, lo que realisaren en 1281 (446), qual fet no obsta perque sigués actuant de Vescomtesa, en 1285, Na Sanxa (447), a qui succehiren Pons Huch y Marquesa. Aquests, en 1301 possehien lo castell y Vescomtat de Cabrera (447).

Castlans o segons feudataris del present castell de Cabrera, siguié la familia del propri nom. Bernat de Cabrera (1240-†1243), casat ab Beatriu de Castelló (449) (1240-1246), pares de Bernat de Cabrera. També dispensaren sa protecció a alguns vehins: sots ella s'hi posà, en 1240, B. d'Olivera, de Roda, donantli un parell de capons l'any (450).

Bernat de Cabrera, casat ab Guilleuma, tenia a més lo castell de Voltregà y les cases del Soler y de Cascabous, tot lo que legà en son testament del 1247, a sòn fill Arnau (451), qui estava casat ab Sibilia en 1274.

Castell de Tavertet. — Emplassat en la part més encinglerada de les serres vehines al Ter, axí que dexa la plana ausonesa, fôu un dels castells més pobres de la comarca. Agafava molta part del *Coll-ça-Cabrera* ó Cabrerès, que compartia ab los castells de Rupit y Cabrera. Pertanyé en lo segle XIII a la casa dels Vescomtes de Cardona. En la part

(444) Na Marquesa, vescomtesa de Cabrera, donà a Poblet, en 1210, lo castell y vila de Valmanya; y en 1213 «omnes decimas de menarges et de suo termino sicut frater meus Ermengaudus comes urgellensis cuius anima requiescat in pace dimisit eidem monasterio.» (Cartora de Poblet, fs. 104 y 107, docs. 533 y 544, Arxiu Històrich Nacional, de Madrid).

(445) R. 28, f. 70, A. C. A. Vegis també R. 10, f. 129 y R. 23, f. 49.

(446) R. 43, f. 169; R. 50, fs. 147 y 149 (A. C. A.)

(447) R. 56, f. 69, A. C. A.

(448) *Delliberacions del Concell 1301-1308*, f. 14 y *Bans 1301-1308*, fs. 9 (r) y 77 (r) (Arxiu Municipal de Barcelona).

(449) Era Beatriu, filla de Dalmau de Castelló; feu testament en 1246, manifestant tenir lo castell de Cabrera en feu del Vesconte. Disposà la enterressin al monastir de Sant Pere de Casserres. «Et dimito Ecclesie sancte Marie de capraria cuius patrona sum C. solidos.» (Vo. III, 1246 XIV kal. Octobris).

(450) Vo. II, 1240, 5 idus Januarii.

(451) Vo. III, 1247, III nonas Novembris. Testament de Bernat de Cabrera: «dono et dimito A. de Capraria filio meo et proli sue legitime in perpetuum Castrum de capraria et castrum de voltregano et domum de solarío et domum de Cascabous et quequid habeo in suo.» Vegis també R. 19, fs. 140, 166 y 181, A. C. A.

baxa del seu terme, hi havia la força o roca de Sau, estratègicament situada.

Roca de Sau. — Ab aquest nom se designa una fortalesa o roca forta que hi havia en les immediacions de Sant Romà de Sau, al entrar lo Ter per les montanyes d'Ausona. No era *castell* en la acepció jurídica de la paraula. Podia, emperò, donàrseli lo nom de *força* y també de *bastida*. En 1290 consten reclamacions d'Arnau de Cabrera a Guilleuma de Montcada sobre dita roca. En 1292 era de la casa de Montcada: l'infant Pere d'Aragó la manà arreglar posantla en estat de defensa. Dirigi les obres son representant Berenguer d'Orís (452).

Castell de Rupit. — Situat en ample y aspedada roca, de la que li pervé son nom *Rupit*. A son redós s'ha format l'actual poble. Ocupava lo céntr de la petita comarca del Cabrerès. Tenia estensos límits, baxant fins a tocar la vall d'Osor. (453).

Era dels vescomtes de Cabrera, dels qui prengué nom la comarca del *Cabrerès*. Tingué un o més castlans o feudataris, segons costum general a Catalunya. N'era en 1241, Bernat de Malla, germà de Gilabert de Malla, qui vené per 300 sous a B. de Quatrecases, los drets y rendes que durant un l'any li corresponien en lo seu castell de Rupit (454). En 1290 sembla que també ho fou Bernat de Castelleir, contra qui procehí lo Rey, per haver apresonat a un home del Vallès (455).

Bastida del Infern. — La situació d'aquesta bastida no la tenim prou determinada: se trovava dessota Rupit, tal vegada dintre lo terme jurisdiccional del propi castell. En 1261 pertanyia a Arnau de Cabrera (456), de qui parlèm en lo castell de Cabrera.

Castell de Sulterra. — Estava situat en los límits dels comtats de Girona y d'Ausona. En sos termes se trovaven les parroquies de Santa Margarida de Vallors, Santa Maria de Mansuli y Sant Hilari Ça-Calm. Tenia una capella dedicada a Sant Miquel. Encara's veu lo lloch hont s'assentà la rodona torra. Després de pertànyer a la vella comtesa Ermesendis († 1057) fou de Pere Amat (1060); de Berenguer, fill de Teresa (1121); de P. R. de Vilademany (1240), senyor de Farners, etc.

En 1252 Arnau de Vilademany comprà de Guillèm de Salija sa part del castell de Sulterra. En lo segle XIV passà a la familia Gurb, castlans del castell de Gurb (457).

Casa de la Rovira. — Disfrutà d'importancia feudal, tot hi trovar-

(452) R. 81, f. 225, y R. 89, f. 12 (A. C. A.)

(453) Lo mas d'Oys (avuy Montdoy) no estava dintre los seus límits jurisdiccional, per més que alguna vegada se trovin escriptures de la Edat Mitjana que suposin lo contrari. Vegia nostra monografia *Notes històriques de Sant Hilari Ça-calm*, pl. 80.

(454) Manuals del 1299-1242 del Arx. Curia Fumada.

(455) Vegis lo que dièm a Cavassona.

(456) R. 50, fs. 149 y 185.

(457) Vegis F. Carreras y Candi. *Notes històriques de Sant Hilari Ça-calm*.

se dintre los termes del castell de Sulterra. Sa situació immediata als conreus, y la circumstancia de veures habitada per los senyors del terme, feu que's parlés tant o més d'ella que del castell de Sulterra. Sempre aquest castell y la casa de la Rovira s'enagenaren conjuntament durant lo segle XIII. Sa fundació datarà del segle XII al XIII.

Castell de Besora. — Situat en una altura de la serralada que tanca per la part N. lo comtat d'Ausona y lo separa del de Besalú, essent lo límit extremer d'aquell. Esdevingué celebre al refugiarshi la vella comtesa Ermessendis, qui hi morí en 1058, als 85 anys d'edat. No re-traurèm. antecedents ja publicats en altre treball nostre (458). Per la mateixa rahó sols extractarèm los pertanyents al segle XIII.

Lo castell era de la poderosa casa dels Montcada, qui hi tenia castllans o feudataris, los quals prengueren lo nom de Besora. Tals foren Gombau de Besora (1017-1038), Mir Foguet de Besora (1082-1089), Saurina de Besora (1061), Gombau de Besora (1170), Bernat de Besora (1176), Guillèm de Besora (1238), Ramon de Besora (1225-1243), Ramon de Besora, casat ab Blanca (1260), Jaume de Besora, casat ab Marquesa (1285-1338), etc.

En 1235, lo castell de Besora fou invadit per Guerau de Puig-tornés, qui entrà sos termes en cavalcada (459). En 1264 finà la controversia en que estaven Gastó, vescomte de Bearn, senyor de Besora, ab Ramon de Besora, son feudatari. Acavava de morir aquest darrer y Guillèm des Brull, tutor dels seus fills, determinà acabar las qüestions, sotsmetentse a la misericordia, gracia y cavallerositat de Gastó de Bearn, prometent ferli entrega del castell abans de les Carnestoltes venideres (460). En 1274, lo Rey restituí a Guilabert de Centelles, procurador de Gastó, vescomte de Bearn, la postat del castell de Besora (461).

Castell de Curull. — Sempre anà conjuntament ab lo de Besora, en totes les transaccions d'aquest anteriors al segle XIV. Figuren entre los castells que Bernat, comte de Besalú, llegà a son fill Guillèm, *Curull, Urtig y Regannada*, etc. En son terme hi havia enclosa la parroquia de Sant Andreu de la Vola. En 1285, lo Rey manà fossen rebudes les postats dels castells de Besora y de Curull de Jaume de Besora y Pere Simó, segurament castllans, *ratione valence*.

Castell de Melany. — Corruptament se li diu ara *Milany*. Finia en ell lo comtat d'Ausona y hi començava lo comtat de Besalú, y més avant lo vescomtat de Bas. Hi ha texts que'l suposen trovarse en aquest Vescomtat. Tenia una espléndida situació dominant la conca del Ter

(458) F. Carreras y Candi. *Petit aplech de monografies històriques. Lo castell de Besora* (Barcelona, 1892), pl. 33.

(459) Yo. II. Quaderns solts dintre lo Manual.

(460) Pergami nombre 1792 de Jaume I, A. C. A.

(461) *Liber Feudorum Vicariorum Cathalonie*, v. IV, f. 74, A. C. A.

y ovirantse los cims principals d'Ausona. Lo comte Bernat de Besalú lo llegà a son fill Guillèm. En 1127 era d'Udalart, vescomte de Bas, de quina casa passà per entronch a la dels comtes d'Empories. En 1280, la comtesa Sibilla ne prestà homenatge al rey Pere II, y en lo propri any vené alguns drets a Dalmau de Palol. D'aquest document se dedueix que en lo terme de Melany hi havien les parroquies de Llaers, Puigmal y Vallfogona (462). Les dugues primeres parroquies figuren ab nom de *castells* en un document del 1327 (463). Es interessant per son caràcter feudal, una avinença entre lo Rey d'Aragó y Pons Uch d'Empories firmada en 1286, sobre dit Castell (464).

Castell de Doscastells. — Estava en l'actual Lluçanès haventhi en son terme Sant Pere de Sora. Bernat de Menlleu lo llegà als Hospitalaris de Sant Joan de Jerusalem. Més tart, en 1228, fôu fallada la controversia entre aquests frares y Arnau de Sant Agusti, casat ab Guilleuma de Joanet, los qui alegaven drets en dit Castell. La sentencia declarà ésser aquests drets bons y per tant que Arnau y Guilleuma

(462) A. 1280 (7 kal. Aug.) Sibilla, comtesa d'Empories, vené a Dalmau de Palol «sala siue statico quod habebat in castro de Melanno et iure et dominio quod habebat in montanea de melanno et in parrochiis de lesers et de Podio malo et de Vallefecunda cum mero imperio et omni jurisdictione, in quod dicta teneat in feudum honorabile pro rege racione vicecomitatus de Basso quem rex habebat.»

En 1286, lo Comte d'Empories prestà homenatge al Rey per lo castell de Melany «et romas ne seu et son hom a vs e costum de Catalunya.»

(463) A. 1327. Questionava l'Abat de Sant Joan de les Abadesses ab lo Rey sobre los castells de Llaers y de Puigmal, los quals abans foren de Dalmau de Palol en feu del Rey. Se suposa ésser Llaers del vescomtat de Bas.

(464) «En lan de nostre senyor deu MCCLXXXVI, IIII idus augusti. En presència del Comte Durgel, den Ramon Folch, del Comte de paillars, den bn. danglerioia, den br. de puignert et daltres Rics homens et Canalers Auengrense lo senyor Rey Nanfos sobrel feit del castel de Malan sots la forma deius escrita: en pons v. comte denpuries.

«Primerament feu homenatge lo dit comte denpuries al Rey per tot lo dret et per tota la senyoria quel Senyor Rey ha, ni auer deu al dit Castel, e romas ne seu et son hom a us et a custuma de Catalunya.

«Item absolue lo senyor Rey en Dalmau de palol del homenatge lo qual li auia fet per les dites coses et manali quen fahes homenatge al dit Comte per les dites coses et que les tengues per el, quel Comte ho tenia per lo Rey, la qual cosa fo feyta mantinent.

«Item dix e proposa lo Comte que en lo dit Castel auia alcunes coses qui per altres senyors eren tengudes et altres que eren son alou et que aso auria mostrat daqui a nadal primer vinent per cartes simplement et de plan et senes playt, en poder den berna des prat jutge de gerona; la qual cosa, si mostrat no auia a aquel dia, atorga e regonex ara, axi com ladons, de tenir lo castel el térmen per lo Rey entegrament et de donar postat axi com los seus antecessors ho an acustumat, et asso promes lo dit Comte atendre et complir sots la fe del homenatge dessus fet.

«Item fo auengut quen berna des prat reseba les cartes e les mostres les quals lo dit Comte fer vulia sobre les damon dites coses daqui a nadal e quel dit berna des prat e en Jacme de biaya canonge durgel e jutge del senyor Rey diguen per lur dita, si aura res prouat dalou ho no. E si proua res dalou, romanga alou per tots temps: ho si per altres deuia tenir el senyor Rey, el comte tenguen la dita et seguesquen axi com els la diran sens tot contrast.

«Item lo dit Comte acempra lo Senyor Rey que de la compra la qual en Dalmau de palol a feyta del dit castel, quel senyor Rey non deman negun terç, ni lou, el senyor Rey dona al dit Comte lo dit terç he lou el comte absolue lo au Dalmau de palou.» (Reg. 64, f. 105, A. C. A.)

En 1280 fôu apresonat per la Vescomtesa de Bas, lo subveguer reyal d'Ausona, A. de Verdager. (Reg. 81, f. 108, A. C. A.)

tinguessa *Doscastells* en feu dels Hospitalaris (465). En 1111, Guillem Bernat y son fill Bernat lo donaren en feu a Bernat Ermengol de Fuxenet (466). En 1227, Saurina de Menlleu possehia la força de Fuxenet, ab pacte d'entregarla al Rey si aquest ne tenia necessitat, en la guerra que manava B. de Manlleu per lo castell de Doscastells. Los Hospitalaris, en 1252 vengueren Doscastells al Rey d'Aragó. Del 1273 al 1295 lo possehi, per donació reyal y tant sols per durant la sua vida, Berenguer de Vilaragut.

Força de Fuxenet. — Se construí en lo terme del castell de Doscastells. La familia del propri nom, originaria d'aquesta força, ne serien segurament castlans.

Castell de Guardia. — Fôu limit extremer de la Vegueria d'Ausona, damunt lo Ripollès. Lo comte Bernat de Besalú lo llegà a son fill, lo comte Guillem de Besalú, qui ne prestà homenatge al comte Ramon de Barcelona fill de Sanxa; n'era castlà Ramon Bernat. En 1190, passà a Bernat de Portella casat ab la filia de Ramon de Guardia. Al acabar lo segle XIII n'era senyor Pons de Guardia, de qui passà a son fill Guillem. Aquest, en 1307, ne prestà homenatge al Rey. En dita època lo subveguer de Ripoll y Ripollès hi exercia jurisdicció.

Roca de Baborers. — Estava dintre los termes del castell de la Guardia. En 1287, lo Rey manà a Pere de Guardia donàs al Veguer reyal del Ripollès les postats dels castells de Guardia y de Ça-Roca que tenia en feu del Rey y se diu estar situats prop de Ripoll. Ab lo nom de Ça-Roca s'indica a la roca de Baborers, qual calificatiu *Baborers*, ja's perdía al finir lo segle XIII.

Roca de Buoll. — Era un de tants cimals escabrosos y naturalment forts, que's solien convertir en lloch de refugi en dies de perill o d'invasions d'hosts enemigues. Estava situat en les cingleres del *Cabreres* o de les Montanyes d'Ausona, en lloch per ara indeterminat.

En 1279, B. de Cabrera comprà a B. de Santa Eugenià, a sa muller Agnès y a son fill Pere March, totes ses pertencencies en los termes de Sau, Castanyàdeil, Vilanova, Querós, Taverter y en la roca de Buoll (467).

FRANCESCH CARRERAS Y CANDI

(465) *Liber Feudorum Vicariorum Cathalonie*, v. IV, f. 80, A. C. A.

(466) *Liber Patrimonii Regii*, fol. 526, A. C. A.

(467) Vo. II, 1289, IX kalendus Novembris: «et quicquid habemus in illa rocha de buollo uel in aliquibus aliis fortitudinibus quod sint in dictis parrochiis uel in aliis ultra collem de sauo» ab los drets feudals, reals y personals «et cum omnibus fortitudinibus et gualtis.»